

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 1, Ocak/January 2019, ss. 13-24.

Geliş Tarihi–Received Date: 19.12.2018 Kabul Tarihi–Accepted Date: 15.01.2019

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

TÜRK KÜLTÜRÜNDE DAĞ VE DÜZGÜN BABA DAĞI

ONUR KÖSE*

ÖZET

Dağlar, eski Türklerde Tanrıya ulaşmak için seçilen özel mekanlardan birisidir ve aynı zamanda ata ruhlarının mekanıdır. Kutsal dağlar, yüzyıllar boyunca Türklerin dini ritüellerine, törenlerine ve ata mezarlarına ev sahipliği yapmışlardır. Dağ kültü beraberinde, mağara kültü, ağaç kültü, kaya/taş ve atalar kültü gibi inançsal motifleri de barındırır. Dağlar ve tepeler, eski Türk dinindeki kutsal mekanlar olmakla birlikte, Türk mitolojik sistemindeki önemli unsurlardan biri olma özelliğini de taşır. Dağlar, evreni destekleyen ve dünyayı kuşatıp bir arada tutan varlıklar olarak düşünülür. Dağların insanlar gibi kendi ruhları olduğuna inanılır. İslamiyet öncesi Türk kültüründe önemli bir motif olan dağ kültü, Türk inanç ve kültürünün ana kodlarını oluşturan unsurlardan birisidir. Efsanelerden dini ritüellere, mitolojiden evren tasavvurlarına kadar, Türk kültürü içerisinde dağ kültü, her zaman önemli bir yer edinmiştir. Değişen zaman ve coğrafyaya rağmen yansımalarını hâlâ sürdüren bu kadim kült, binlerce yıldır yaşamaktadır. Çalışmamızda Türkler için dağ ne anlam ifade etmiştir, kültürün içindeki konumu nelerdir gibi sorulara yanıt aranıp, Düzgün Baba Dağı üzerindeki eski Türk inancının izleri, makale boyunca tartışılacaktır. Düzgün Baba Dağı, Orta Asya'dan ve eski Türklerden uzak olmayan bir kültür barındıran, Tunceli şehri ve Alevi Bektaşî inancı için önemli bir kutsal mekândır. İslamiyet öncesi eski Türk inancına ait birçok ize rastlanılan bu kutsal mekânın, taşıdığı dağ kültü ve diğer motiflerin kadim inançlarla olan benzerlikleri, Türk Tarih literatürü açısından araştırılması gereken önemli konulardan birisidir.

Anahtar Kelimeler: Düzgün Baba, Tunceli, Dağ Kültü, Alevilik, Eski Türkler.

MOUNTAIN AND DÜZGÜN BABA MOUNTAIN IN TURKISH CULTURE

ABSTRACT

The mountains are one of the special places chosen to reach the gods in ancient Turks and at the same time the place of the ancestor spirits. For centuries, the sacred mountains have hosted Turkish religious rituals, ceremonies, and graves. The cult of the mountain, along with the cult of caves, tree cult, rock / stone and the cult of ancestors such as religious motifs. Although mountains and hills are sacred places in the old Turkish religion, they are one of the important elements of the Turkish mythological system. Mountains are considered as beings that support the universe and keep the world together. The mountains are believed to have their own spirits like humans. Mountain cult, which is an important motif in pre-Islamic Turkish culture, is one of the main codes of Turkish belief and culture. From myths to religious rituals, from mythology to the imagination of the universe, the mountain cult within Turkish culture has always taken an important place. This ancient cult, which continues to reflect its reflections despite the changing time and geography, has been living for thousands of years. What is the meaning of the mountain for the Turks in our study, what is the position in culture, such as the answer to the questions to be searched, Düzgün Baba Mountain on the traces of the old Turkish belief, will be discussed throughout the article. Düzgün Baba Mountain is an important sanctuary for the city of Tunceli and Alevi Bektashi, which has a culture not far from Central Asia and the Old Turks. The similarity of the mountain cult

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, onurkose62@gmail.com.

and the other motifs with the ancient beliefs, which are found in many pre-Islamic Turkish faiths, is one of the important issues to be investigated in terms of Turkish History literature.

Keywords: Düzgün Baba, Tunceli, The Mountain Cult, Alevi, Old Turks.

GİRİŞ

İlk toplumlardan beri yaşamın döngüsü belli başlı başat doğal varlıklar etrafında şekillenmiştir. Tarihsel süreç boyunca toplum, kültür ve birlik şuuru oluşturma bağlamında doğa unsurlarının yeri çok kuvvetlidir ve eski Türk dini esas itibarıyla doğa merkezlidir. Eski Türk dini olan Gök Tanrı inancı, üç ana unsur üzerinden şekillenmiştir; tabiat kültleri, Atalar kültü ve ebedi ezeli tek Tanrı olan Gök Tanrı bu ana unsurları oluşturur. Tabiat varlıklarında gizli olduğuna inanılan iyeler Yer-Sub olarak adlandırılır. Bu Yer-Sub'lar dağ, ırmak, ağaç, ateş, gök cisimleri, doğa olayları vb. tabiat varlıklarında vücut bulan iyelerdir. Tabiata duyulan hayranlık, korku ve saygı bu kültlerin ortaya çıkış nedenleridir. Atalar kültü ise aile büyüklerinin, ataların ölümünden sonrada ruhlarının onurlandırılması inancından doğmuştur. Bu kült çerçevesinde ölen insanların ruhlarının yaşamaya devam ettiğine inanılır. Onlara kurbanlar sunulması suretiyle hürmet gösterilirdi. Ata mezarları gibi ataların ruhları için ayrılan özel mekanlar, kurban ve dini ritüellerin mekanlarından. Bu kültün ataerkillikle şekillendiği düşünülmektedir. Gök Tanrı ise bozkır halklarının çoğunda inanılan yaratıcı tek Tanrı'dır. Dinin ana omurgasını oluşturur ve tüm kurbanların sunulduğu en yüce varlıktır. İnsanlara kut veren kut alan odur. İnsanların hayatına müdahale etme iradesine sahiptir. Arzusuna göre insanları cezalandırır veya ödüllendirir. Geleneksel Türk dinin ana eksenini bu şekilde olmakla birlikte, coğrafya ve kültürel gruplara göre farklılıklarda görülmektedir¹.

Türkler erken dönemlerden beri temellendirdikleri, tabiat kültleriyle birlikte gelişen ve değişen bir kültür yaratmışlardır. Maddi ve manevi değerlerinde görülen bu kültürler, günümüze kadar etkilerini sürdürmüş, yansımalarını Düzgün Baba başta olmak üzere Anadolu'nun birçok noktasında göstermiştir. Kültürler, tarih boyunca coğrafya ve inanç değişimleriyle birlikte farklı anlamlar da kazanmıştır. Bu kültürlerden en önemlilerinden birisi dağdır. Çalışmamızda, eski Türk kültürünün kadim dağ inancı ve Tunceli yöresi kutsal mekânı Düzgün Baba'nın üzerinde yer alan eski Türk inancının izleri aranacaktır.

Düzgün Baba, salt bir eren kültüründen öte, dağ motifi başta olmak üzere farklı kültürel motifler taşımaktadır. Anadolu Alevi inancı içerisindeki önemli ziyaret noktalarından biri olan Düzgün Baba'da atfedilen kutsiyet açısından: kurbanlar kesilir, adaklar adanır, niyazlar ve cemler yapılır. Birçok farklı dini ritüelin bir arada uygulandığı kutsal bir mekândır.

Türkler Anadolu'ya geldiği vakit beraberinde getirdiği etnik ve kültürel gruplarla birlikte, Anadolu'da da mevcut birçok grupta karıştırlar. Kültürel olarak etkileşimin fazla olduğu bu coğrafyada, Tunceli yöresi Alevi nüfusun ağırlıkta olduğu bir bölgedir. Türkçenin yanında yörede Kürtçe ve Zazaca yerel halk tarafından kullanılmaktadır. Geçmişte Ermeni nüfusunda yaşamış olduğu bu coğrafya birçok kültürel kod barındırır. Eski Türk, İran, Ermeni ve Kürt kültürlerine ait izler görmek oldukça mümkündür. Bu açıdan bir laboratuvar merkez olarak görülebilir.

Çalışmamızda Tunceli yöresi üzerine yazılmış araştırma eserlerden ve eski Türk tarihi alanında yazılmış eserlerden faydalanılmıştır. Bu iki farklı kaynak noktasından hareketle, ortak benzerlikler bulunmaya çalışılıp nitel araştırma yöntemiyle hareket edilmiştir. Ayrıca önemli saha çalışmalarından faydalanılmıştır. Yaşar Kalafat'ın *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri* adlı çalışması, Dilşa Deniz'in *Yol/Re Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım* adlı çalışması ve Yusuf Arslan'ın *Türkistan'dan Tunceli'ye Kurban İnancı* makalesi çalışmamızın önemli saha çalışması kaynaklarından olmuştur.

1. Kadim Türk Kültüründe Dağ

Dağlar ve tepeler bilinen en eski devirlerden beri insanlığın inanç dairesi içinde yerini almıştır. Gökyüzüne olan yakınlıkları bakımından dağlar, Türkler için Gök Tanrı'ya ulaşılacak en yakın noktalar olarak görülmekteydi. İnsanlık tarihinde de dağlar yükselteleri sebebiyle, her zaman bir kutsallık yakıştırmalarına sahip olmuşlardır. Ulu ve yüce dağlar ilahların mekânı, ataların ruhlarının barınağı, dini ritüellerin merkezi olagelmıştirler. Yunan mitolojisindeki Olympos, İslam'da Hira, eski Türkler de Ötüken en bilindik örneklerdir².

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 41-58.

² Ahmet Yaşar, Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim, İstanbul 2015, s. 114.

Eski Türk inanç sisteminde ve mitolojisinde dağ önde gelen kutsal motiflerdendir. Ağaç/orman ve nehir/su motifleriyle beraber Yer-Su'ların en yaygın olanları ve hürmet görenleridir. Bu Yer-Su iyelerinin her biri farklı özellikler barındırmaktadır, dağ da kendine mahsus inançsal nitelikler kazanmıştır. Dağ içine oba ve mağara motiflerini de eklemek ve beraberinde tartışmak daha sağlıklı olacaktır. Dağlar, mağaralar ve obalar, diğer kutsal tabiat varlıklarının barındırdığı gibi iyelere sahiptirler. Yalnızca kendi iyelerini barındırmakla da kalmaz, diğer ruhlara da ev sahipliği yaparlar. Bu noktada ruhları üzerinde taşıyan dağ aynı zamanda da kutsal bir dini alandır. Ayrıca dağ dünyayı kuşatıp kemer gibi dünyayı bir arada tutan varlık olarak tasavvur edilir³. Eski Türkler Yer-Su ruhlarının, sahip olduğu ruhlarla birlikte insanlar gibi yaşadıklarına inanırlardı. Bu nedenle dağların da konuştuğunu, duyduğunu, evlendiğini ve hatta çocuk sahibi olduklarına inanırlardı. Kamlar da ayinlerinde, örneğin Altaylar gibi, bizzat bazı kutsal dağlara seslenir. Buradan anlayabileceğimiz sonuç şu olabilir: Dağın kutsal ruhlara ev sahipliği yapmasıyla birlikte kendisinin de bizatihi muhatap alınıp kutsal sayıldığı görülebilir⁴.

Dağın Türk inancına ve mitolojisine girmesi, insanların avcı toplayıcı dönemde, av ve besin kaynaklarını buradan da temin etmesi ile bağlantılıdır. Zamanla avı ve besini temin edenin dağın ruhu olduğu inancı gelişmiştir. Özellikle dağlık alanlarda yaşayan boylar için ekonomik kaynak olan dağlar oldukça önemli olmuştur. Altay-Sayan bölgesinde yaşayan Türklerin vatan mefhumunu da dağlar oluşturur. Bu gruplar vatan olarak Altay Dağlarını kabul eder⁵.

Orta Asya'da kadim Türk dinin mevcut olduğu her yerde güçlü bir şekilde dağ/tepe kültürüne rastlanır. Bu alanlardaki dağlara Türkçe kutsiyet ifadeleri olan Han Tanrı, Buzağ Ata, Bayın Ula adları verilir. Genellikle görülür ki her boyun kendisine ait kutsal dağı vardır. Boy birliklerinin ve devletin bünyesindekilerin de ortak kutsal dağları mevcuttu. Buna örnek olarak, Hunlar için Han-yoan Dağı ve Gan-tsuanshan Dağı her yıl belirli dönemlerde ziyaret edilen, Gök Tanrıya kurbanlar sunulan ve çeşitli dini merasimler yapılan önemli yerlerdendir. Ayrıca yine bilinmektedir ki Hunlar Çinlilerle yaptıkları anlaşmaları, Hun Dağı olarak bilinen kutsal bir dağda dini merasimlerle gerçekleştirmişlerdir. Göktürkler de Iduk Baş ve Tamag Iduk adlı iki önemli kutsal dağa sahiptirler. Bu dağlarda kutsal Yer-Su'lara ve Gök Tanrı'ya saygılarını sunup dini ritüeller sergiliyorlardı. Uygurlar da keza aynı şekilde yılın belli dönemleri kutsal dağlarında törenler icra ediyorlardı. Genel anlamda tüm Türk boyları ve devletleri açısından Ötüken çok kutsal bir sahadır. Ülkenin koruyucusu manasındaki Budun İnli isimli kutsal dağ da buradadır⁶.

Pek çok Türk efsanesine konu olan dağlar: Cüveyni'nin aktardığı Uygur destanlarından birinde, Uygurlara bolluk ve huzur sağlayan dağın Kuttag olarak adlandırıldığı görülür. Bu dağ Çinlilerce ele geçirilince Uygurlar kötü duruma düşmüşlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere dağ, yaşam kaynaklarından biri olarak görülmekte ve bu kutsalların kaybedilmesi ise büyük felaketlere sebep olarak görülmektedir. İnsanlar sürekli bu acı durumu anarlar. Çünkü konargöçer toplumlar için dağlar, yaylak ve kışlaklara ev sahipliği yapar, bereketi simgeler. Çin kaynaklarında kaybedilen kutsal dağlar için yakılan ağıtlar mevcuttur. Hunların, Gansu'daki Tsilenşan dağından ayrıldıktan sonra yaktıkları ağıt bu örneklerden birisidir⁷.

Türkler hakanlarının veya beylerinin öncülüğünde her yıl kutsal mekanlarına (dağ) gider ve dini törenler icra eder, burada törenlerin ardından hakan atına biner ve tepenin etrafında turlamaya başlar, sonra kurbanını Gök Tanrı'ya sunar ve tekrar turlar, buna "göğün turunu yapmak" denilirdi. Bu uygulama Hunlar ve Tabgaçlar başta olmak üzere Türklerde bu şekilde görüldü⁸. Yine Çin kaynaklarında Türklerin kutsal dağları için yaptıkları görkemli törenlerin bahsi geçmektedir. Dağlarda yapılan bazı törenleri Kaç ve Beltir boyları *tigir tayı* (gök kurbanı), Sagaylar *tağ tayanı* (dağ kurbanı) olarak adlandırılmaktadır⁹.

Türkler açısından bazı boyların kökenlerini bir kutsal dağa bağladığı görülür. Bu dağ o kabilenin atası olarak hürmet görür. Ayrıca dağ motifi üzerinde ataerkilliğe evrilmiş toplumun izleri oldukça barizdir. Bu inancın ana temellerini ataerkillik sonrası kazandığını anlamak gerekir. Dağın ruhu erkektir de diyebiliriz, ama dişilik barındıran mağara motifini de göz ardı etmemek gerekir. Mağara motifi dağ ile beraberdir; çünkü dağın rahmi, türeyişin ve yaşamın, doğum yerlerinden birisidir. Bunun yanı sıra kimi kamlar da kendilerini, güçlerinin

³ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 222.

⁴ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1995, s. 50-51.

⁵ Fuzuli Bayat, "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor/Edebiyat*, Lefkoşa 2006, C. XII, S: 46, s. 50.

⁶ Ocak, *age*, s. 116.

⁷ İnan, *age*, s. 50.

⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalıcı, İstanbul 2002, s. 156.

⁹ İnan, *age*, s. 53.

kaynağı olarak bir dağa veya mağaraya bağlamaktadır. Dağ ruhlarıyla iletişime geçen Kamlar, Tanrı başta olmak üzere; ruhlar alemi, ata ruhları ve tabiat iyeleri ile iribat kurmada, dağın ve mağaranın gücünden faydalanır¹⁰.

Dağ motifi ile iç içe olan mağaralar, eski insanların korunak ve barmakları olmakla birlikte ibadet sahalarıydılar. Türkler mağaraları ilk atalarının türedikleri ve yaşadıkları yer olarak görmüşlerdir. Atalar şerefine yapılan kurbanlar burada sunulur. Mağaralar, Türk mitolojisinin önemli figürü olan Umay Ana ile de ilişkilendirilmiştir. Mağaranın yaratıcı ve doğurgan vasıfları zamanla Umay Ana'ya geçmiştir. Türklerin zihnindeki mağaranın dişiliği ve yaratıcılığı, Dede Korkut Hikâyeleri, Battal Gazi Destanı, Bozkurt Destanı gibi Türk destanlarında ve anlatılarında somut şekilde görülmektedir¹¹.

Kutsal ruhların mekânı olan dağ, Türklerin ölüm tasavvurlarında oldukça önemlidir. Eski Türkler için ölüm, canın, ruhun yani tinin bedenden çıkması olarak tarif edilmektedir. İnsanın özü ruhtur ve insan fanidir. Türkler için ebedi olan yalnızca Tanrı'dır, Göktürk kitabelerinden bir örnek vermek gerekirse “*öd tengri yasar, kişi oğlu kop ölüglü törümüş*” yani “*zamanı Tanrı takdir eder; kişi oğlu hep ölmek için türemiştir*”¹². Türklerin ölüm ve ata kültü inanışları, dağ kültü içindeki temel taşlardandır. Çünkü dağda yapılan törenler Gök Tanrı ile ilişkilendirilse de ata ruhlarına saygı sunmak adına da icra edilirdi. Türklerin bazı ata ruhlarına inançsal olarak fazla anlam yükledikleri de görülmektedir. Ölen kişinin ruhu bazen yarı tanrısal vasıflara da bürünmüştür. Bu düşüncenin etkilerini evliya/eren inancında da görmekteyiz. Evliya/Eren kültürünün en önemli kaynaklarından birisi Atalar kültürüdür.¹³

Eski Türkler, ölümü hastalık olarak görmekteydiler ve kötü ruhların etkisi ile gerçekleştiğini düşünmekteydiler. Bu sebeple onu yenmek için uyguladıkları dini ve tıbbi ritüeller vardı. Hastalıklara ve ölüme karşı kamlar büyüler yaparlardı. Ölümden korkup her ne kadar ölüme karşı tedbir alsalar da savaşta ölmek Türkler için en makbul olanıdır. Çin kaynakları, “*Tu-kiuların savaşta ölmeyi bir onur saydıklarını ve hastalık sonucunda ölmekten utanç duyduklarını*” aktarır. Türkler için ölümden kurtulmanın yollarından birisi de ruhların ölümsüzlüğü ve ata dağları inancı olmuştur. Kırgızların, Kemçik Çirgak yazıtında tasvir ettiği Kara Burun adlı cennet benzeri dağ motifi vardır. Yine yazıtta Altın bozkır tasviri de yapılan başka ölümsüzlük mekânı da vardır. Orta Asya'nın pek çok halkı tarafından ölümsüzlükle yorumlanan ve Çin yıllıklarında da bahsedilen dağlardan diğer iki örnekte, Kızıl Dağ ile Mu-ye dağıdır¹⁴.

Dağlar kurban sunmak için su kenarları ve mağaralarla birlikte oldukça önemli mekanlardır. Türkler, Gök Tanrı'ya kurban sunmak için dağlarda kurban kesmekle beraber, dağın şahsına da kurbanlar sunarlardı. Bu da dağlara ayrı bir kutsiyet kazandırmaktadır. Dağların isimlerini zikrederken kullanılan ulu, Tanrı, ata gibi sıfatların kullanılması da tamamen dağa yüklenen bu kutsallıktan olmuştur¹⁵.

2. Anadolu'da Buluşan İzler ve Tunceli Yöresi

Anadolu'da bugün hala eski kadim geleneklerin ve dinlerin yansımalarını görebiliriz. Kandaş topluluklarda, iç içe geçmiş kültürel gruplarda ve bir arada yaşayan farklı kültürlerdeki etkileşim neticesi ile eski tarihi izler farklılaşsa da temel dayanak noktalarını halen bizlere işaret etmektedir. İnançsal değişimler ve coğrafi değişimler gibi tüm etkenler, kültürün yaşayan olgusu içinde şekil almış ve şekil vermiştir diyebiliriz. Söz konusu olan noktada yaşayan tarihi izlerin öznesi olduğumuzu unutmamalıyım.

Türkler, Anadolu'yu yurt tuttıkları XI-XII. yüzyıllarda karşılaştıkları bazı dağ ve tepelere kutsiyet yüklemeye başlamışlardır ve bu yerler dağ kültürüne dâhil olmuştur. Eskiden olduğu gibi bu yeni yurttaki dağlarda kutsal mekanlar olmuştur, ancak artık İslami bir görünüm altında yeni bir şekil almıştır ve İslam'la bütünleştirilmiştir. Söz konusu inançsal motif Alevi Bektaşilerde daha belirgin olarak görülmektedir. Bu kutsallık Eski Türk kadim inançlarından atalar kültürüyle harmanlanmış ve İslami kimlikle birlikte evliya kültü ile birleşerek sürmüş ve sürmektedir. Evliya menakıpları ve destanlar üzerinde yansımaları görülmüştür; Dede

¹⁰ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2015, s. 99.

¹¹ Mehmet Emin Bars, “Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sinop 2017, C. X, S: 52, s. 77.

¹² Ruhi Ersoy, “Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller”, *Milli Folklor*, Ankara 2002, s. 54, ss. 87.

¹³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 292.

¹⁴ Roux, *age*, s. 259, 269.

¹⁵ Engin Akgün, “Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul 2007, s. 1 (2), ss. 147.

Korkut Hikayeleri, Danişmendname, Köroğlu Destanı gibi yazılı ve sözlü birçok halk anlatısında dağ motifi yer etmiştir¹⁶.

Dede Korkut Hikayelerinde Oğuzların dağları nasıl kişileştirdikleri açıkça örneklenmiştir. Oğuzlar kutsal dağlarla konuşurlar, dileklerde ve dualarda bulunmakla birlikte şifa isterler. Dağ üzerine Oğuzların yeminler ettiği görülür. Dağlara selam verip ses vermelerini isterler. Son olarak Oğuzların dağların yaşlanıp yıkılmasından da korktukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple dağlara devamlı esenlikler dilerler. Dede Korkut Hikayelerinin saf öykülerden çok öte bir anlam barındırdığını bilmekteyiz. O halde, bu hikayelerden de yola çıkarak, Türklerin İslamlaşma sürecinde ve öncesindeki dağ tasavvurlarını anlayabiliriz. Çünkü İslamlaşma sonrası Orta Asya'dan Anadolu'ya, Türkler için geçmişte olduğu gibi, dağların kişilik sahibi olduğu inancı ve saf taştan topraktan ibaret olmadığı düşüncesi devam etmektedir¹⁷.

Anadolu'ya göçen Türkler eski yurtlarındaki birçok coğrafi isimleri de taşımışlardır. Taşınan bu isimlerde, dağ isimleri de mevcuttur. Bunun yanı sıra inançsal ve mitolojik tasavvurlarındaki sembolleri de yeni dağlarına giydirmişlerdir. Hayatın kaynağı olarak görülen ve yıkılışın dünyanın sonu olacağına inanılan, göğü destekleyen kozmik Kazıklık Dağı Batı Anadolu'daki Kaz Dağlarına evrilmiştir¹⁸. Kaz Dağları, Batı Anadolu Alevileri olan Tahtacılar için çok kutsal bir mekandır. Tahtacılar yedi yılda bir bu kutsal mekânı gezerler ve hacı olurlar. Yine Kaz Dağları'nın tepesinde kutsal olduğuna inanılan bir taşa bulunur. Kaz Dağları'nda birçok eski Türk inancı unsurlarına rastlamak mümkündür¹⁹.

İslamlaşma ile dağın kutsal ruhu evliya ruhu ile birleşmiştir, bunu İslam dininin kadim kültürlerle harmanlanıp yeniden yorumlanmasının örneği olarak görebiliriz. Anadolu'nun birçok noktasında olduğu gibi, Tunceli yöresi özelinde de bu motifin en belirgin örneklerini bulabiliriz. Tarihsel ismi Dersim olan Tunceli, Doğu Anadolu bölgesinde Erzincan, Elâzığ ve Bingöl vilayetleriyle komşudur. Dağların, akarsuların ve ormanlık alanların yaygın olduğu bir coğrafyadır. Bölgenin tarihi MÖ 5000'lere kadar gitmektedir. Halkın çoğunluğu Alevi inancına mensuptur. Yörede Alevi halkça kutsal kabul edilen ve her biri kadim izler barındıran birçok mekân ve gelenek vardır. Düzgün Baba dışında bunları örneklemek gerekirse; Ovacık ilçesinde bulunan, Munzur Baba Efsanesi, Munzur Suyu ve Munzur Dağı oldukça büyük dini öneme sahip yerlerden birisidir. Su-nehir kültürü, dağ kültürü ve evliya kültürünün motiflerini taşıması bakımından değerlidir. Yine diğer ilçelerdeki, Sultan Hıdır, Sarı Saltuk, Ağuichen (Ahu-içen), Gömülgen, Gola Çetu ve Ana Fatma önemli ziyaret yerleridirler.

Ayrıca yöre köylerinin ekseriyetinde, yerel ziyaret mekanları mevcuttur. Tepe, kaya, akarsu ve ağaç üzerinde görülen bu inanışlar şüphesiz ki kadim geleneklerin mirasıdır. Bölge üzerinde yapılacak kültür tarihi çalışmaları için çok önemli veriler mevcuttur. Her köyde karşımıza dağ kültürü veya ağaç kültüründen yansımalar bulacağımız gibi Şamanist ritüellere ait motiflere de şahit olmamız oldukça mümkündür. Eski Türklerin gök, dağ, akarsu, kaya, ağaç ve ateş için sundukları kurban ritüellerinin benzeri olarak, Tunceli yöresinde de kutsal kabul edilen dağ, nehir, ağaç ve kayalara kurbanlar sunulur. Bu bağlamda Munzur ve Düzgün Baba bu tür ritüellerin önemli merkezlerindedir²⁰.

19.yy. sonlarında yöreye seyahat eden Ermeni bir seyyah Antranik, yöredeki halkın inançlarıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır; *“Dersimliler aynı zamanda güneşe, aya, çeşitli parlak yıldızlara (gezegenler), şafağa, günbatımına, havanın çeşitli durumlarına, her birine birer anlam yükleyerek huşuyla taparlar. Aynı şekilde ateşe, suya, toprağa, taş, oduna, bitkiye ve ağaca vs. de inanır, tapınırlar”*²¹. Seyyah, yöre Alevilerinin inançları gereği tabiata olan saygılarını ve beraberinde gerçekleştirilen inançsal ritüelleri, tapınma olarak yorumlamıştır. Yine de bu ifadeler, İslamiyet öncesi motiflerin Tunceli yöresindeki yansımaları göstermesi bakımından önemlidir.

Munzur Çayı ve çayın kaynağı olan gözeler, Tunceli yöresi insanların inancında önemli bir merkezdir. İnsanlar yılın belirli zamanlarında gözeler gelerek kurbanlar keser, mumlar/çırallar yakarlar, dileklerde ve dualarda bulunurlar. Munzur Çayı'nın kutsallığına zarar verecek hareketlerden sakınırlar. Akarsuyun kirlenmemesine özen gösterirler. Munzur Çayı'nda bulunan alabalıkları da kutsal sayarlar. Yine Munzur'un güzergâhında bulunan köylerde de insanlar, zaman zaman su kenarına gidip dua ederler ve eski Türklerdeki saç

¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Eski Türkler’de Dağ Kültü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, VIII, s. 401-402.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001, s. 44.

¹⁸ Roux, *age*, s. 160.

¹⁹ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara 2007, s. 120.

²⁰ Yusuf Arslan, “Türkistan’dan Tunceli’ye Kurban İnancı”, *Milli Folklor*, Ankara 2017, s. 54.

²¹ Antranik, *Dersim Seyahatname*, Çev. Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 125.

mahiyetinde lokmalar sunarlar. Ayrıca Tunceli’de bulunan Zel Dağı ve dağ altından geçen Kutu Deresi de kutsal sayılır²².

Türklerde ve Moğollarda suyun kutsallığının çok güçlü olduğu bilinmektedir. Suyu kirletmemeye özen gösterirler, Munzur’a sunulan hürmetin benzerini sunarlar. 10. yüzyıl başlarında İdil Bulgarlarına elçi olarak giden İbn Fadlan, Oğuzların suya göstermiş olduğu hürmete şahit olmuştur. İslam inancında suyla sürekli temasın makbul olmasından dolayı, Türklerin suyu kirletmemek adına göstermiş oldukları hassasiyeti yadırgamıştır. İbn Fadlan’ın da aktardığı gibi bazı Türk boyları, suyu kirletmeme adına fazla suyla temas etmezlerdi. Aynı şekilde yabancılarında suya hürmet göstermelerini beklerlerdi. Nitekim İbn Fadlan yabancıların geceleri gizlice veya Türklerden uzakta yıkandıklarından bahseder²³.

Tunceli yöre insanlarından bazıları inançları gereği güneşin doğusunda güneşi selamlar, dualar eder, güneş ışıklarının yansıdığı kaya ve taşlara hürmet gösterip öperler. Güneşe ve kayalara karşı gösterilen hürmet kadim geleneklerin somut izleridir. Benzer uygulamaların Hunlar döneminde de gerçekleştirildiğini biliyoruz. Kadim Türk inancının ana kültlerinden olan ağaca hürmetin somut örnekleri Tunceli’de oldukça yaygındır. Büyük heybetli ağaçların dibinde kurbanlar kesilmesi söz konusudur. Bu tarz ağaçlar kutsal mekanlar olarak kabul görür ve ant içme yerleridirler aynı zamanda. Bu kutsal mekanlarda çocuklar sünnet edilir. Bu uygulamayla da İslami sünnet ritüelinin, ağaç kültü ile ilişkilendirildiğini görüyoruz. Yine birçok Alevi yöresinde olduğu gibi Tunceli’de de insanlar yaz aylarında güzel kıyafetler giyerek, topluca ormanlık alanlarda dolaşip çeşitli ilahiler ve deyişler söylerler. Bu etkinlikler sırasında ormanlık alandaki kutsal ağaçlara çaputlar bağlanır, kurbanlar kesilir²⁴.

İslam öncesi Türk kültüründe ateş ve ateşin yakıldığı ocağın kutsallığı önemli bir yer tutar. Ateş ve ocak kültü büyük ölçüde İslam sonrası da devam etmiştir. Gerek Sünni gerekse Alevi Anadolu Türklerinde ocak ve ateş halen kutsaldır, kirletilmemeye ve saygısızlık edilmemeye dikkat edilir. Tunceli’deki ziyaret mekanları başta olmak üzere mezarlıklarda ve önemli dini yerlerde çırallar yakılır. Ayrıca Anadolu genelinde de görülen, ateşe pislik atılmamasına dikkat edilir, söndürülürken özen gösterilir. Adeta ateş canlı bir varlıkmiş gibi incitilmemesine dikkat edilir. Bütün bu inanış eski geleneklerin izleridir. Türkler için ateşin kutsallık kazanmasıyla ateş ve ocak üzerindeki (ağaç, su vb. olduğu gibi) kalıplaşmış inanışlar külte dönüşmüştür. Ateş ve ocak iyisi kadınla özdeşleştirilmiştir. Ateşe daha çok kadın olarak bakılmış ve “ot ana” gibi adlandırılmalar yapılmıştır²⁵.

Tunceli halk inancında mezar ve atalar kültü de oldukça kuvvetlidir. İnsanlar, ölümlerini imkanları varsa kutsal gördükleri alanlara gömerler. Bu alanlar genellikle ormanlar, kaya dipleri veya dağ tepeleri olur. İnsanlar mezar ziyaretlerinde kurbanlar keser. Bu ritüellerin ata ruhlarını memnun etme geleneğinden geldiği anlaşılabilir. Yine yağ töreni benzeri, cenaze defninden sonra belirli zamanlarda mezarlıklarda düzenlenen, lokma dağıtılması ve yemek verilmesi adetleri söz konusudur. Bu uygulamalar genellikle ata ruhlarına olan saygının ve hürmetin göstergesidirler. Bu kadim gelenekte Alevilik içinde sürmektedir. Yine Anadolu genelinde Sünnilerde de ölü aşı verme adetleri görülür, bunlarda geçmiş geleneklerin İslam’a aktarılanlarındandır²⁶.

3. Düzgün Baba Efsanesi ve Düzgün Baba Dağı’ndaki Motifler

Düzgün Baba Dağı Tunceli kent merkezi ile Nazımiye İlçesi arasında kalmaktadır ve yüksekliği yaklaşık 2097 m’dir. Düzgün Babanın kabri ve çile mağarası bu dağdadır²⁷. Özellikle yaz aylarında, birçok farklı yerlerden gelen insanlar kurban ve adaklarını burada sunarlar. Düzgün Babanın makamı dağın zirvesindedir, insanlar makamı ziyaret edip etrafında dönerler, dileklerde ve dualarda bulunurlar. Daha aşağı kısmında kurban kesilen ve kesilen hayvanların boynuzlarının yığıldığı kaya vardır. Bu noktada mumlar yakılır niyazlar ve dualar edilir, cemler yapılır. Ayrıca çile mağarasında da cemler ve inançsal ritüeller gerçekleştirilir.

Düzgün Baba’nın efsanesi: Düzgün Baba’nın asıl adı Şah Haydar (Ak Haydar)’dır. Hacı Bektaş-ı Veli’nin Tunceli yöresine yolladığı halifesi Seyyit Mahmud-i Hayrani (Kureş Baba) ‘nin oğludur. Düzgün baba efsanesi anlatılarda ufak farklılıklar taşıs da genel olarak şöyledir, Şah Haydar (Düzgün Baba), kışın hayvanlarını otlatırken her zaman doymuş ve besili olarak eve getirir. Bir gün babası Seyyid Mahmud-i Hayrani bu durumu

²² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, AKM Yayınları, Ankara 1995, s. 56,87.

²³ Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 12.

²⁴ Kalafat, *age*, s. 38,48,71.

²⁵ Satı Kumartaşhoğlu, “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak İyeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2014, s. 43, ss. 188.

²⁶ Kalafat, *age*, s. 123,133.

²⁷ Yüksel Işık, *Bir Tutam Tunceli*, Tunceli Valiliği, Ankara 2012, s. 29.

merak eder. Şah Haydar ve hayvanlarının bulunduğu yere gider onu takip eder, görür ki Şah Haydar çubuğunu hangi meşe ağacına değirse hemen filizlenir ve hayvanlar bu taze filizlerden beslenir. Duruma hayret eden babası görünmeden geri dönmek isterken, bir keçi üst üste üç kez hapsirir. Şah Haydar da keçiye dönüp ne oldu babam Derviş Mahmud'umu gördün der ve arkasını döndüğünde babasının kendisine görünmeden gitmek istediğini görür. Şah Haydar babasına bizzat ismi ile hitap ettiği için çok utanır. Düzgün Baba Dağı olarak bildiğimiz dağlara doğru kaçar ve rivayete göre burada üç adımının izini taşıyan taşlar vardır. Şah Haydar bu dağı mekân tutar. Annesi meraklanır ve babasından müritlerini yollamasını ve onu aramasını ister. Talipler, Şah Haydar'ın yanına varır ve onu çile mağarasında ziyaret ederler ve anne babasına sunduğu hürmet ve selamı getirirler. Durumu iyi, bir sıkıntısı yok manasında olan düzgündür derler ve Şah Haydar artık Düzgün Baba olarak anılır²⁸.

Evliya/Eren kültürünün kaynağında kamların izleri de görülmektedir. Eski Türk dininde kamların Tanrı ve ruhlar alemiyle iletişim kurabilmesi onları ayrıcalıklı kılmıştır. Din adamlığı ve şifacılık görevlerinin yanı sıra, toplumun önderi ve rehberi olma durumları da söz konusudur. Bütün bu vasıflar kamlara mistik bir kişilik kazandırmıştır. Tanrı ve ruhlarla iletişim kuran kam, İslamlaşma ile birlikte veli, evliya, eren olmuş, Allah ile insan arasındaki ilişkiyi sembolize eden konuma gelmiştir. Erenlik Allah'ın özel kullarına tanıdığı makamdır. Tıpkı kamlarda olduğu gibi çeşitli kerametlere sahip olan erenler, kendi içlerinde güç bakımından belirli mertebelere ayrılırlar. Kamlar ve erenler inançsal olarak birçok benzer noktada buluşmaktadır. İkisinde de doğüstü güçler vardır, ancak Tanrı'nın izniyle bunları kullanabilirler. Eski Türk inancında yer alan kam, günümüzde eren, evliya, veli vb. inanç motifleri adı altında varlığını sürdürmektedir²⁹.

Eski Türk inançlarındaki motifler bazı farklılıklar olmakla birlikte İslam'ın içerisinde de sürmektedir. İslamlaşmayla birlikte harmanlanan eski inançlar Anadolu Aleviliğinin ana omurgasını oluşturur. Söz konusu eski ve yeni harmanında dağ, evliya kültürüyle birleşmiştir. Eski Türklerin atalarının kabirlerine ev sahipliği yapan mukaddes dağ tasavvurları, İslamlaşma sonucu evliya isimleriyle anılır olmaya başlamıştır. Dağ kültü evliya kültürüne dahil olmuş, motiflerini bu kült altında sürdürmüştür. Eski Türklerin Ata olarak zikrettikleri dağ kavramı, Anadolu'da İslam motifleriyle buluşup Baba olarak anılmaktadır. Bu yaklaşımla Düzgün Baba'da dağda yaşamış ve dağda sır olmuştur. Dağın her bir noktasında Düzgün vardır ve dağ düzgün, düzgün de dağ olmuştur adeta. Çünkü dağdaki motifler bir evliya kültü motifi olmaktan öteye evrilmiştir. Bu noktada evliya kültürünün arka planına eğilmek daha sağlıklıdır³⁰.

Bu efsane üzerinden hareket edip meseleyi yorumlamak eksik kalacaktır. Tunceli Aleviliğinin inançsal ritüellerinin barındığı bu dağda, bir sürü motif vardır. Öncelikle ziyaret sadece Düzgün Baba'nın kabrine yapılmaz, kutsal mekânın tamamında bulunan dini yerlere temas edilir. İnançsal ritüelin tamamlanması için tüm bu kutsal noktalara gidilmelidir. Yani bu noktadan Düzgün Baba'ya baktığımızda, dağ kültü ve evliya kültü beraberinde kaya, atalar, oba, ateş ve su külleri gibi farklı motifleri de barındırır. Düzgün Babanın efsanesinde gördüğümüz gibi, bir oğulun babasına adıyla hitap etmekten utandığı için kaçıp dağa sığınması, sadece tüm inançsal motiflerin üzerindeki bir hikayedir. Asıl üzerinde durulması gereken nokta, dağdaki inanç uygulamaları ve inançsal ritüellerin tarihsel arka planıdır³¹.

Bunlardan, kaya/taş kültü Eski Türk inanç sistemindeki Yer-su'ların içerisinde yer almaktadır. Bu kültü çoğu noktada atalar ve dağ kültürüyle beraber görmekteyiz. Tunceli'nin Eski Türk inançlarıyla benzer motifler barındırdığı yerlerinden birisi olan Düzgün Baba Dağı'nda, üzerine yeminler edilen ve Düzgün Baba'nın ruhunu/gücünü barındırdığına inanılan kayalıklar vardı. Bu kayalıklara hürmet edilir, üzerine yeminler edilirken kimi zamanlar beddualar içinde de kullanılır³². Taşların birçok eski kadim inançlarda sonsuzluğu ve ölümsüzlüğü ifade ettiği bilinmektedir. Eski Türklerin de taş için ebedi sonsuz mânâlarındaki *Bengü* ve *Mengü* dediklerini biliyoruz. Özellikle eski çağlarda Altaylardaki toplulukların farklı yapılarla sahip kayalara özel anlamlar yüklediğini bilmekteyiz. Yine ölü mezarlarını taşlarla, taş heykellerle ve balballarla donatmak da kadim İç Asya adetlerindedir³³.

Kaya/taş eski Türklerin yaratılış efsanesinde büyük öneme sahip bir motiftir. Tanrı'ya karşı suç işledikten sonra suya düşen "kişi" boğulmak üzereyken Tanrı'ya yakarır, yakarışı duyan Tanrı'nın "yalçın kaya olsun"

²⁸ Kenan Güven, *Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri ile Tunceli*, AKM Yayınları, C. LII, s. 134.

²⁹ Mehmet Emin Bars "Şamanizm'den Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler", *Türkbilig*, Ankara 2018, s. 36, ss. 169.

³⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, TTK, Ankara 1995, C. II, s. 437-438.

³¹ Dilşa Deniz, *Yol/Re Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 157.

³² Deniz, *age*, s. 160-161.

³³ Roux, *age*, s. 147-148.

emri ile sudan kaya yükselir ve insan bunun üzerinde yaşamaya başlar. Kaya insanın hayatını kurtarmıştır. Kayanın barınak ve korunak olma rolü bazı farklılıklarla beraber yaratılış efsanelerinde yer almıştır. Yine Uygurların Göç Destanı da kayanın önemini ve kutsiyetini anlamak bakımından güzel bir örnektir. Uygurların, bolluk ve bereket kaynağı olarak görülen Kutlu Dağ kayalıkları, Çinlilerin isteği doğrultusunda parçalanıp Çinlilere verilir. Bu felaketlere sebep olur. Kıtık baş gösterir ve dağlardan, taşlardan, hayvanlardan, bebeklerden “göç, göç, kaç!” diye sesler gelir. Bunun üzerine göç başlar ve halk üç kola ayrılır³⁴.

Yine oba kültü de dağ ve atalar kültüyle ilişkilendirilebilecek motiftir. Eski Türk inancında ve kültüründe olan obalara, Tunceli yöresinin birçok yerinde rastlanır, insanların dilek dilemek için taşları üst üste koydukları görülür. Düzgün Baba Dağı’nda da oba kültürüne ait izler mevcuttur. Yörede Düzgün Baba Dağı’na bakan köylerde taş yığınlarına taş ekleyip, dua edildiği görülür. Bu yığınlar ve yığınlara yapılan hürmet oba kültürü örneklerindedir³⁵. Oba kültürüne dair bilinen en eski işaretlerin Altaylarda olduğu ve 6 bin yıllık geçmişe sahip oldukları tespit edilmiştir. Eski Türkler, Orta Asya’da obanın yanından geçerken dağın ruhu hürmetine taş koyarlardı ve kanlı-kansız (saçı) kurbanlar sunarlardı. Düzgün Baba ve Anadolu’daki benzeri uygulamaların bu geleneğin ürünü olduğundan şüphe yoktur. Ayrıca evliya mezarlarının da bizzat oba olduklarını söyleyebiliriz, Düzgün Baba’da mezarın üzerine taş koyup duada bulunmak aslında birer oba ritüelidir. Birçok evliya mezarında aslında gerçekten ölü olmadığı, sadece o şahsın ruhu hürmetine makamlar, yani mezar türü yapıların yapıldığı bilinmektedir ki bunlar da esasında oba örneğidir. Örneğin Düzgün Baba’nın mezarına Düzgün’ün makamı da denilir, yaygın inanışa göre Düzgün Baba’nın mezarı yoktur, çünkü o ölmemiştir, sadece sır olmuştur. Yine benzer şekilde Kazaklar da obaları, *arvagi* denilen güçlü kahraman mezarları olarak tarif ederler³⁶.

Kurban boynuzlarının özel hürmet görmesi ve ev ya da ağaç gibi yerlere asılması, birçok Türk boyu için söz konusudur. Tunceli’de de kurbanların boynuzları ev, ağaç veya kaya üzerlerine bırakılır. Düzgün Baba’da benzer şekilde kaya üzerine kurban boynuzlarının yığılması uygulaması söz konusudur³⁷. Benzer ritüellere Göktürk döneminde de rastlanılmaktadır. Kaynaklar Göktürklerin Min Bulak şehri yakınlarında yüksek dağ tepelerinde, adak taşlarının varlığından söz eder. Bu kayaların mezar alanlarının içinde ve yakınlarında olması da ayrıca Düzgün Baba ile benzer önemli bir noktadır. Adak taşlarının üzerinde kurban edilen veya avlanılan hayvan motiflerinin resmedildiği de görülür³⁸.

Düzgün Baba’daki boynuzların bırakıldığı kaya üzerinde çaputlar bağlanır ayrıca çırallar yakılır. Ateş daha çok Zerdüşlük ile ilişkilendirilse de arındırıcı ve Tanrı’dan dilek dileme aracı olarak kullanılması bakımından Eski Türk ateş kültüyle bağlantılıdır. Düzgün Baba Dağı’nda çırallar yakılır, niyazlar yapılır. Yine yörenin ekseriyetinde ateşin kirletilmemesine dikkat edilir. Eski Türkler ateşi ve ocak iyesini, *ot-izi*, *od tengri*, *ot-ene* gibi isimlendirmelerle anmıştır. Türk kültüründeki ateş ve ocak iyesi, ateşin sahibi olarak görülür. Bu iye, insanları kötülüklerden ve hastalıklardan korur. Ocak hanenin en önemli unsuru olma görevindedir. Ateş ruhları iyi ruhlar arasında kabul edilir. Kötü ruhlara karşı, insanlar için mücadeleye girdiğine inanılır. Özellikle Hakas ve Tuva Türklerinde bu inanış yoğundur. Bu toplulukların ateş ruhunu birebir insani vasıflarla kişileştirdikleri de görülür³⁹.

³⁴ Tanyu, *age*, s. 50-51.

³⁵ Kalafat, *age*, s. 44.

³⁶ Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, s. 242-245.

³⁷ Arslan, *agm*, s. 57-58.

³⁸ Bekir Deniz, “Batı Göktürklerin Başkenti: Miñ Bulak”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, I, s. 110.

³⁹ Kumartaşlıoğlu, *agm*, s. 179.

Düzgün Baba'da kurbanların boynuzlarının bırakıldığı kaya.

Ateş kültü, atalar kültü ile de ilişkilidir. Ateş kültü bünyesinde ocak kültürünü de barındırır ki Alevilikte ocak önemlidir. Dini önemi yüksek olan ocak, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Ehlibeyt soyu ile pirlerin yolunu ve tarikatını simgeler. Yine Alevilikte ziyaret yerlerinin ocak olarak anılması da söz konusudur. Türk mitolojisi içinde ocağın ata ruhlarının barındığı yerlerden birisi olduğu düşüncesi vardır. Alevilikteki ocak/ocaklık kavramlarının buradan geldiği bilinmektedir⁴⁰. Tunceli yöresinin genelinde ateşe hürmet edilir ve saygısızlık yapılmamaya dikkat edilir. Ocak karşısında yeminler edilir. Yine kurban merasimlerinde ateş/çıra yakılır. Düzgün Baba Dağı'ndaki inançsal ritüellerden birisi olarak, bazı özel noktalarda çıra yakılması söz konusudur⁴¹.

Düzgün Baba'nın çile hanesi olan mağara, dağdaki önemli ziyaret noktalarından birisidir. Mağara içinde cemler, niyazlar ve birçok ibadet ritüeli uygulanır. Ayrıca mağara insanın dünyaya gelişi ile de ilişkilendirilen bir kültürdür. Alevi inancında tarikat ehli din adamları çile çekip, dünyevi hazlardan sıyrılıp adeta tekrar doğar. Düzgün Baba'da bunu mağarasında gerçekleştirmiştir. Bu mağarada çocukları olmayanlar dileklerde bulunur. Bunu, mağaranın yaratıcı güce sağladığı aracılığa dair, eski inanışların bir göstergesi olarak görebiliriz. Nitekim Gök Türklerin türeyişi ile ilgi Çin kaynaklarında bulunan rivayetler de dağ ve mağaralarla ilgilidir⁴².

Düzgün'ün mağarayı çile hane olarak seçmesi önemli bir detaydır. Burada insan, mağara ile fiziksel korunak ilişkisinden sıyrılıp, zihinsel korunak ilişkisine geçmiştir. İnsanların dünyevi işlerden sıyrılıp kendini dinleme ve yeniden anlama sürecini yaşadığı yer olmuştur. Bu kamlar için de geçerliydi, Anadolu dervişleri için de geçerliydi ve hatta unutmamak gerekir ki Hz. Muhammed de ilk vahyi alırken Hira mağarasında inzivadaydı. Ata ruhlarının mekânı mağaralar gizli alemlere geçişinde yerleri olmuştur. Kamlar mağaraları farklı alemler arası geçişte kullanırdı. Eski Türklerin ata ruhlarının mekânında kurbanlar sunup, dileklerde bulduklarını biliyoruz, günümüzde Düzgün Baba'nın çile mağarasında benzer ritüellere ev sahipliği yapmakta. Yani burası Düzgün atanın mekanıdır diyebiliriz⁴³.

Düzgün Baba'da kutsal bölgeye girildiğinden itibaren, eskiden daha uygulanır olduğu bilinen, ancak günümüze pek riayet edilmeyen, yalınayak yürüme adeti söz konusudur. İnsanlar Düzgün Baba'nın mekânında ayakkabılarıyla gezmezler, dağda yaptıkları ibadet ve eylemleri çıplak ayakla gerçekleştirirler⁴⁴. Burada kutsal alanın tüm insani vasıflardan sıyrıldığını yani evliya mekânı olmaktan da öteye gittiğini söyleyebiliriz. İnançsal açıdan böyle bir kutsal alan tanımını, evliya kültüründen daha fazla motifler barındırıyor olmasına bağlamak gerekir. Türklerde İslam öncesinde, ata mezarlarına ev sahipliği yapan dağların kutsallığının korunmasına çok dikkat ederlerdi. Yabancıların kutsal dağlara, ata mağaralarına tacizlerde bulunması hoş karşılanmaz, hatta çoğu kere bu durum, savaş sebebi sayılırdı. MÖ 79 yılında Hunların, kutsal alanlarını ve mezarlarını taciz eden Moğol O-Huanlar'a savaş açması hadisesi bu duruma bir örnektir⁴⁵.

⁴⁰ Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, s. 122.

⁴¹ Kalafat, *age*, s. 64.

⁴² İnan, *age*, s. 53.

⁴³ Bars, *agm*, ss. 76-77.

⁴⁴ Deniz, *age*, s. 174.

⁴⁵ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 292.

TÜRK KÜLTÜRÜNDE DAĞ VE DÜZGÜN BABA DAĞI

Dağ kültü, atalar kültü, mağara kültü, kamlık vb. eski Türk inancından kalma kültürlerin, İslam içinde yeniden konumlanması noktasında, evliya/eren kültürünün rolü büyük olmuştur. Yine Düzgün Baba benzeri evliya/eren kültürünün Anadolu dışında, Orta Asya'da da oldukça geniş yansımaları vardır. Bunlara örnek vermek gerekirse; Kazakistan'ın Çimkent şehrindeki Ukaş Ata, temizliğin ve suyun iyisi olarak görülür. Otrar bölgesindeki Arıtsan Bab/Arslan Baba da keza su ve temizlikle anılır ve Hz. Muhammed'in emanetlerini Ahmet Yesevi'ye veren kişi olarak saygı görür. Ahmet Yesevi müritlerinden olan Kurban Ata da bilindik evliyalardandır. Genelde Ahmet Yesevi ile ilişkilendirilen bir evliya/eren kültü oldukça yaygındır. Bu evliyalar da Düzgün Baba gibi çeşitli insanüstü meziyetlere sahip olmakla birlikte, çeşitli kültürlerin etrafında birleştiği figürler olmuştur.⁴⁶

SONUÇ

Tunceli yöresinin tarihsel ismi olan Dersim, gümüş kapı demektir. Bu coğrafya, vadileri, dağları ve geçitleriyle, Anadolu'nun iç kesimlerinden doğuya açılan, doğal bir kapı görevi görmektedir. Türklerin Anadolu'ya ilk akınlar yaptıkları erken devirlerde ve 11. yüzyılda yurt tutmak için geldikleri zaman, bu gümüş kapıyı, öncülleri tüm halklar gibi kullanmışlardır. Hititler, Persler, Romalılar ve daha eskileri için gümüş kapı ne ise, sonra gelen Ermeniler, Araplar, Kürtler ve Türkler için de oydu; aşılması zor dağlar, geçitler ve bir o kadar da korunaklı saha. Tunceli coğrafyası, gelip geçen kültürleri muhafaza etmiş ve harmanlamıştır. Tunceli kültüründe birçok eski kültüre ait izler mevcuttur. Tunceli, Türkler açısından Babai isyanlarından beri hareketli bir alandır. İsyân sırasında birçok kişi Tunceli dağlarına sığınmıştır. Yine Osmanlı-Safevi mücadelesi esnasında, pek çok Alevi-Kızılbâş Tunceli'nin dağlık bölgelerine gelmiştir. Bu noktada insanlar için dağların koruyuculuğu ve kutsiyeti pekişmiş olacaktır.

Tunceli coğrafyasında pek çok eski geleneğin izleri, diğer coğrafyalara nazaran daha belirgindir. Çalışma konumuzun merkezindeki dağ motifini, Muğla yöresi, Kaz dağları ve Toroslar gibi Anadolu'nun pek çok noktasında görmekle birlikte, Tunceli yöresinde daha somut olarak görüldüğünü düşünmekteyiz. Bilindiği gibi Alevi-Bektaşî inancında tabiat kutsaldır ve tabiat varlıkları insanlarla hemen hemen bir tutulur. Bu düşünce eski Türk inançlarının bakiyesidir. Bu bağlamda dağ/tepe kutsallığı, yörede köylere kadar sirayet etmiştir, birçok köyde adaklar adanan çeşitli dini ritüeller sergilenen kutsal dağlar vardır. Düzgün Baba, bu dağların ve Tunceli yöresi evliya kültürlerinin hiyerarşik anlamda zirvesindedir.

Sonuç olarak, Düzgün Baba Dağı'ndaki tüm inançsal ritüeller ve inanışlar gösteriyor ki burada, bir evliya/eren kültüründen fazlası vardır. Bunun göstergesi olarak şunu söylemek gerekir ki inançsal ritüeller sadece Düzgün Baba'nın makamına yapılmaz, yapılan tüm inançsal ritüeller neredeyse makamın ziyaretiyle aynı önemdedir. Düzgün Baba insan ve tabiatın, insan ve Tanrı'nın, son olarak insan ve insanın birleştiği-buluştuğu kutsal bir semboldür. İnsanın kendisinden yüce bir varlığı tanıması ve ona hürmet edip, kültür dairesi içerisinde önemli bir vasıf kazandırması çok değerlidir. Bu doğal varlık büyüklüğü ve görkemiyle birlikte Tanrı ile ilişkilendirilmiş, Tanrı'ya ulaşma, kendini duyurma açısından yakın bulunmuştur. Yine ataların kabirlerini taşıyan ve evliyalara sahip çıkan da dağdır. Üstünde kutsalları barındırır; dağın üzerinde yaşayan canlılar kutsaldır, bunun en belirgin örneği dağ keçileridir. Dağ keçisi/Geyik motifi, kadim geleneklerden birisidir ve Tunceli yöre halkı içinde kutsaldır, avlanmazlar. Yine dağ başında bulunan kimi ağaçlar da kutsaldırlar. Binlerce yıl önceki kutsal dağ motifinden günümüze temelde pek bir değişiklik yoktur. İnançsal ve coğrafi değişimlerle birlikte, kültürel çeşitliliğin artması, geleneksel kodların hala muhafaza ediliyor olmasını engellemiştir.

⁴⁶ İsmet Çetin, "Türk Kültüründe Bab (Baba)/ Ata Geleneği", *Millî Folklor*, Ankara 2007, s. 76, ss. 73.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Engin, (2007). “Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar”, *Beypkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1 (2), ss. 139-153.

Antranik, *Dersim Seyahatname*, çev. Payline Tomasyan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2014.

ARSLAN, Yusuf, (2017). “Türkistan’dan Tunceli’ye Kurban İnancı”, *Milli Folklor*, S. 115, ss. 51-62.

BARS, Mehmet Emin, “Türk Destanlarında Mağara Kültü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. X, S. 52, 2017, ss. 75-82.

BARS, Mehmet Emin (2018). “Şamanizmden Tasavvufa Şamandan Sufi/Veliye Değişim/Dönüşümler”, *Türkbilig*, S. 36, ss. 167-186.

BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.

BAYAT Fuzuli, (2006). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor/Edebiyat*, C. XII, S. 46, ss. 47-60.

ÇETİN, İsmet, (2007). “Türk Kültüründe Bab (Baba)/ Ata Geleneği”, *Milli Folklor*, 76, ss. 73-75.

DENİZ, Bekir, (2008). “Batı Göktürklerin Başkenti: Miñ Bulak”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, I, ss. 95-125.

DENİZ, Dilşa, *Yol/Re Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

ERSOY, Ruhi, (2002). “Türklerde Ölüm Ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller”, *Milli Folklor*, S. 54, ss. 86-101.

GÜVEN, Kenan, *Tabiat Güzellikleri ve Kültürel Değerleri ile Tunceli*, AKM Yayınları, Ankara 1991, C. LII.

HASSAN, Ümit, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2015.

IŞIK, Yüksel, *Bir Tutam Tunceli*, Tunceli Valiliği, Ankara 2012.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1995.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, AKM Yayınları, Ankara 1995.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, (2014). “Türk Kültüründe Ateş ve Ocak İyeleri”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 43, ss. 175-190.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim, İstanbul 2015.

OCAK, Ahmet Yaşar, “Eski Türkler’de Dağ Kültü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, ss. 401-402.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. II., TTK, Ankara 1995.

ÖGEL, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı, İstanbul 2002.

ŞEŞEN, Ramazan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara 2007.

